

Maskowanie u osób w spektrum autyzmu i jego  
literacka reprezentacja w powieściach Richarda Powersa  
jako inspiracja dla środowiska edukacyjnego

---

Social Camouflage in People on the Autism Spectrum  
and Its Literary Representation in the Novels of Richard  
Powers as an Inspiration for Educational Settings

*Magdalena Stoch*

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Instytut Filologii Polskiej  
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, Polska  
magdalena.stoch@uken.krakow.pl  
<https://orcid.org/0000-0002-4973-1600>

**Abstract.** The article analyzes the phenomenon of camouflage used by individuals with autism spectrum disorder (ASD) and its literary representation in Richard Powers' novels *The Overstory* and *Bewilderment*. Camouflage is defined as a strategy of consciously or unconsciously conforming behavior, emotions, and communication to social norms in order to avoid stigmatization. Three dimensions of camouflage are distinguished: compensation (strategic coping with social difficulties), masking (concealment of autistic traits), and assimilation (complete adaptation to social norms at the expense of one's own identity). Although camouflage can improve social functioning, it is associated with negative effects, such as stress, depression, and loss of authenticity. In Powers' novels, camouflage is a tool for criticizing the social norms of capitalist culture. Characters like Neelay Mehta, Patricia Westerford, or Robin represent different strategies of adaptation. The author depicts their struggles and highlights the inadequacy of social systems to meet the needs of people with ASD. These novels illustrate the potential of literature to foster empathy and reflection

on the climate crisis, social inequalities, and the relationship between humans and nature. The findings can contribute to the development of more inclusive educational practices to support people on the autism spectrum.

**Keywords:** Richard Powers; autism spectrum; neurodiversity; camouflage

**Abstrakt.** W artykule analizie poddano zjawisko maskowania stosowanego przez osoby w spektrum autyzmu (ASD) oraz jego literacką reprezentację w powieściach Richarda Powersa *Listowiec* i *Zadziwienie*. Maskowanie definiowane jest jako strategia świadomego lub nieświadomego dostosowywania zachowań, emocji i komunikacji do norm społecznych w celu uniknięcia stygmatyzacji. Wyróżnia się trzy wymiary maskowania: kompensację (strategiczne radzenie sobie z trudnościami społecznymi), maskowanie (ukrywanie cech autystycznych) oraz asymilację (całkowite dostosowanie się do norm społecznych kosztem własnej tożsamości). Chociaż maskowanie może poprawić funkcjonowanie społeczne, wiąże się z negatywnymi skutkami, takimi jak: stres, depresja, utrata autentyczności. W powieściach Powersa maskowanie jest narzędziem krytyki społecznych norm kultury kapitalistycznej. Bohaterowie, tacy jak Neelay Mehta, Patricia Westerford czy Robin, reprezentują różne strategie adaptacyjne. Autor ukazuje ich zmagania, podkreślając niedostosowanie systemów społecznych do potrzeb osób w spektrum autyzmu. Powieści te ilustrują potencjał literatury w budowaniu empatii i refleksji nad kryzysem klimatycznym, nierównościami społecznymi i relacjami między człowiekiem a naturą. Wnioski mogą przyczynić się do opracowania bardziej inkluzyjnych praktyk edukacyjnych wspierających osoby w spektrum autyzmu.

**Słowa kluczowe:** Richard Powers; spektrum autyzmu; neuroróżnorodność; maskowanie

## WPROWADZENIE

Maskowanie (*camouflage*) to strategia, w której osoba w spektrum autyzmu (ASD – *autism spectrum disorder*) świadomie lub nieświadomie dostosowuje swoje zachowania, sposób komunikacji i reakcje emocjonalne do obowiązujących norm społecznych, aby uniknąć wykluczenia, negatywnej oceny lub stygmatyzacji. Dla wielu osób w spektrum autyzmu maskowanie jest sposobem samoregulacji i radzenia sobie z trudnymi sytuacjami społecznymi oraz próbą funkcjonowania w środowisku, które często nie uwzględnia ich potrzeb. Stosowanie maskowania zależy od wielu czynników, takich jak: poziom wsparcia i akceptacji neuroróżnorodności w społeczeństwie, preferowany sposób komunikacji, indywidualne cechy osobowości. Co ważne, ta strategia – choć czasami skuteczna w krótkoterminowym unikaniu problemów – może wiązać się z poważnymi kosztami psychicznymi, takimi jak: chroniczny stres, lęk, wypalenie autystyczne.

W niniejszym artykule przyglądam się literackiej reprezentacji zjawiska maskowania społecznego, jaki stosują osoby w spektrum autyzmu – bohaterowie i bohaterki dwóch powieści Richarda Powersa: *Listowiec* (2021) i *Zadziwienie* (2023). Oba dzieła to jedne z najnowszych (z lat 2018 i 2021) spośród kilkunastu powieści amerykańskiego pisarza, opublikowanych w latach 1985–2021.

W artykule podejmuję próbę odpowiedzi na następujące pytania: W jaki sposób Powers wykorzystuje techniki powieściowe w celu ukazania doświadczeń społecznych osób w spektrum autyzmu oraz stosowanych przez nie strategii maskowania? Jakie reakcje społeczne wywołuje używanie maskowania lub rezygnacja z niego przez osoby w spektrum autyzmu? Czy powieści Powersa oddają subtelności i złożoność strategii maskowania osób w spektrum autyzmu? Jakie implikacje dla społeczeństwa i systemu edukacji można wyprowadzić z analizy obu powieści?

Poszukując odpowiedzi na te pytania, posługuję się analizą tematyczną motywu maskowania, a także śledzę jego związki z tożsamością bohaterów i bohatererek oraz z literacką reprezentacją relacji społecznych w obrębie powieściowego świata przedstawionego. Istotne są dla mnie interakcje między postaciami oraz reakcje na ich zachowanie. Interesują mnie również konsekwencje społeczne wybranych strategii maskowania oraz wpływ tego mechanizmu na zdrowie psychiczne i dobrostan bohaterów/bohatererek powieści Powersa.

Literackie reprezentacje spektrum autyzmu, takie jak przedstawione w dziełach Powersa, mogą stanowić istotny przyczynek do refleksji nad wsparciem osób w spektrum autyzmu w systemie edukacji oraz nad rolą literatury w budowaniu zrozumienia dla neuroróżnorodności. Analiza tych tekstów nie tylko pozwala lepiej zrozumieć wyzwania i potrzeby osób w spektrum autyzmu, lecz także ukazuje potencjał literatury jako narzędzia do kształtowania postaw empatycznych.

## SPEKTRUM AUTYZMU – EWOLUCJA POJĘCIA

Fundamentem dla zrozumienia omawianego zagadnienia były w społeczeństwach zachodnich prace Leo Kanner i Hansa Aspergera, opublikowane w latach 40. XX wieku. Wcześniej jednak, już w 1925 roku, radziecka lekarka Grunya Sukhareva szczegółowo opisała przypadki dzieci ze spektrum autyzmu, ale jej pionierski wkład przez długi czas pozostawał poza głównym nurtem zachodniej psychiatrii (Dell’Osso, Toschi, Carpita, Amatori 2024).

Autyzm został po raz pierwszy zidentyfikowany i opisany przez Kanner i Aspergera w latach 40. XX wieku. Kanner opisał w swojej pracy jedenaścioro dzieci z „poważnym zaburzeniem kontaktu emocjonalnego”, które nazwał autyzmem dziecięcym. W tym samym okresie Asperger opublikował tekst, w którym opisał podobne cechy u innej grupy dzieci, co doprowadziło do ustanowienia diagnozy znanej jako „zespół Aspergera”. Autyzm był wówczas mylnie utożsamiany z dziecięcą formą schizofrenii (Płatos 2018). Warto w tym miejscu podkreślić, że pierwsi zachodni klinicyści pochodzili z białych, europejskich środowisk naukowych, dlatego przez długi czas ASD diagnozowano niemal

wyłącznie w grupie białych, cispłciowych<sup>1</sup> chłopców z uprzywilejowanych klas społecznych. Na podstawie analizy tej grupy opracowano narzędzia diagnostyczne. Tymczasem ASD u dziewczynek i kobiet, osób o kolorze skóry innym niż biały, rdzennoamerykańskich, azjatyckich, latynoskich czy żyjących w ubóstwie był marginalizowany (Price 2023).

W latach 60. i 70. XX wieku zaczęto używać określenia „spektrum autyzmu”, które lepiej odzwierciedlało zróżnicowane cechy i stopień nasilenia objawów u poszczególnych osób. Na przełomie lat 70. i 80. zmiana paradygmatu w ramach psychologii przyczyniła się do rozumienia i społecznego definiowania autyzmu jako „zaburzenia neurorozwojowego” (Płatos 2018: 106). Nowe podejście umożliwiło bardziej obiektywną ocenę potrzeb pacjentów i pacjentek oraz opracowanie precyzyjniejszych narzędzi diagnostycznych. Ponadto zwrócono uwagę na potencjał osób w spektrum autyzmu i ich unikalne zdolności, co zapoczątkowało dyskusję na temat znaczenia integracji społecznej oraz prawa do pełnoprawnego uczestnictwa w życiu społecznym na równych zasadach.

W 1980 roku Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne (American Psychiatric Association) wprowadziło pojęcie autyzmu dziecięcego jako diagnostyczne kryterium w klasyfikacji zaburzeń psychicznych DSM-III (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*). Odkrycia w dziedzinie genetyki wykazały, że istnieje skłonność do dziedziczenia ASD i jest ono uwarunkowane wielorako, czyli nie ma pojedynczej przyczyny (Morton, Dawson, Mottron 2006). W DSM-5 z 2013 roku autyzm został ujęty w jednej kategorii diagnostycznej zwanej ASD, którą posługuję się w niniejszym opracowaniu. Wcześniejsze odrębne kategorie, takie jak autyzm dziecięcy czy zespół Aspergera, zostały połączone w jedną. Również w ICD-11 (*International Classification of Diseases*), obowiązującej od 2022 roku, przyjęto termin „zespół spektrum autyzmu”. W tym samym roku, w zrewidowanej wersji podręcznika diagnostycznego *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM-5-TR), oficjalnie odniesiono się do kobiecego fenotypu autyzmu, choć już w latach 20. XX wieku wspomniana Sukhareva w swoich opisach klinicznych zwracała uwagę na odmienną obraz autyzmu u dziewcząt i chłopców. Elementy wyróżnione w DSM-5-TR to m.in. subtelniejsze objawy społeczne i komunikacyjne u dziewcząt, które potrafią lepiej prowadzić rozmowy i integrować zachowania werbalne i niewerbalne. Zwrócono też uwagę na omawiane w niniejszym artykule zjawisko maskowania społecznego, polegającego na naśladowaniu rówieśników w celu wtopienia się w grupę, oraz na różnice w zainteresowaniach i zachowaniach stereotypowych, które u dziewcząt przybierają

<sup>1</sup> Osoba cispłciowa to taka, której tożsamość płciowa odpowiada płci przypisanej przy urodzeniu.

częściej formy społecznie akceptowalne, pomimo intensywności porównywalnej do tej obserwowanej u chłopców (American Psychiatric Association 2022).

Warto w tym miejscu dodać, że terminologia związana z autyzmem wciąż ewoluuje wraz z rozwojem nauki i ruchów samorzeczniczych. Dzisiaj (poza gabinetami psychiatrycznymi i oficjalnymi diagnozami) unika się określenia „zaburzenie”, które może nieść za sobą negatywne konotacje. Zamiast skupiać się wyłącznie na deficytach i problemach, zachęca się do spojrzenia na „spektrum autyzmu” jako na zespół cech neurorozwojowych, charakteryzujący się specyficznymi preferencjami w komunikacji społecznej i interakcjach<sup>2</sup>, rutynowymi wzorcami zachowań, zainteresowań i działań<sup>3</sup>, a także szczególną reaktywnością na bodźce sensoryczne<sup>4</sup>, obserwowanymi już w okresie wczesnego rozwoju i utrzymującymi się przez całe życie<sup>5</sup>. Osoby w spektrum autyzmu charakteryzują się również innymi wspólnymi cechami, takimi jak: przetwarzanie informacji

---

<sup>2</sup> Na przykład osoby w spektrum autyzmu często odczytują komunikaty w sposób dosłowny, co sprawia, że mają trudności z rozpoznawaniem ironii, sarkazmu, humoru czy takich zachowań jak: manipulacja, brak lojalności, działania odwetowe. Dodatkowo mózg osoby w spektrum autyzmu nie przyzwyczaja się do znanych sytuacji i bodźców tak łatwo jak mózg neurotypowy, co oznacza, że każda sytuacja może być przetwarzana tak, jakby była zupełnie nowa. W efekcie zewnętrzny świat społeczny wydaje się nieprzewidywalny, co prowadzi do potrzeby ciągłego analizowania otoczenia. Specyficzną trudnością może być również inicjowanie rozmów oraz odczuwanie niepokoju w związku z planowanym spotkaniem czy wyjściem z domu (zob. Nerenberg 2022).

<sup>3</sup> Na przykład: intensywne rozwijanie wąskich zainteresowań, które może przybierać formę nadmiernego, wręcz obsesyjnego zaangażowania; silne przywiązanie do codziennej rutyny, takiej jak spożywanie zawsze tych samych potraw na śniadanie; wyjątkowa zdolność dostrzegania wzorców w otaczającej rzeczywistości.

<sup>4</sup> Niektóre osoby w spektrum autyzmu wykazują szczególną wrażliwość na dźwięki, co może przejawiać się niechęcią do przebywania w głośnych miejscach, takich jak imprezy czy centra handlowe. Wrażliwość ta obejmuje również trudności z odfiltrowaniem dźwięków podczas rozmowy w zatłoczonym pomieszczeniu. Szczególna reaktywność na bodźce może dotyczyć także faktury materiałów, temperatury, oświetlenia czy zapachów w otoczeniu, co wpływa na komfort przebywania w różnych środowiskach.

<sup>5</sup> U dzieci w spektrum autyzmu często można zaobserwować wczesną fascynację uporządkowanymi systemami, takimi jak układanie klocków, operowanie liczbami czy analizowanie schematów organizacyjnych. W dorosłym życiu ta cecha może przekształcić się w zdolność do projektowania i zarządzania zaawansowanymi systemami w pracy, np. w takich dziedzinach jak inżynieria, logistyka czy analiza danych. W kontekście trwającej w mediach dyskusji na temat rzekomej „nad-diagnozy” autyzmu i twierdzeń, że spektrum autyzmu stało się pewnego rodzaju „modą”, istotne jest podkreślenie kluczowych kryteriów diagnostycznych, które odróżniają prawdziwe przypadki autyzmu od chwilowych trudności wynikających z innych czynników, takich jak stres, trauma czy presja społeczna. W dyskusjach o „modzie” na autyzm często ignorowany jest fakt, że wiele osób wcześniej pozostawało niezdiagnozowanych z powodu ograniczonej wiedzy medycznej, braku dostępu do specjalistów czy stereotypów związanych z autyzmem (np. takich, że dotyczy wyłącznie białych chłopców). Wzrost liczby diagnoz w ostatnich dekadach wynika raczej z poprawy narzędzi diagnostycznych, większej świadomości społecznej i lepszego zrozumienia różnorodności przeja-

w sposób szczegółowy (*detail-focused processing*), preferowanie rozsądku nad emocjami przy podejmowaniu ważnych decyzji życiowych, metodyczne i systematyczne podejście do podejmowania decyzji, wolniejsze tempo przetwarzania informacji, skłonność do szybkiego przeciążania emocjonalnego, trudności w rozumieniu ironii i sarkazmu (Price 2023). Cechy te można zaobserwować również u osób neurotypowych, ale u osób w spektrum autyzmu są one bardziej wyraziste, występują z większą intensywnością lub w bardziej specyficznych konfiguracjach, co wpływa na ich sposób funkcjonowania w codziennym życiu i interakcjach społecznych. Diagnoza spektrum autyzmu opiera się zatem na obserwacji stałych, charakterystycznych wzorców zachowań, zainteresowań i interakcji społecznych, które są integralną częścią funkcjonowania danej osoby. W tym kontekście istotne jest rozróżnienie między cechami wynikającymi ze spektrum autyzmu a tymi, które mogą być efektem przejściowych doświadczeń, takich jak stres czy trauma. Warto również podkreślić, że autyzm nie jest zjawiskiem, które pojawia się nagle w wyniku mody czy trendu społecznego – jest to neurorozwojowy sposób funkcjonowania, który kształtuje myślenie, przetwarzanie informacji i interakcje społeczne osoby od najmłodszych lat.

Nasilenie wymienionych cech i zachowań jest różne u poszczególnych jednostek oraz wpływa na ich zdolności poznawcze, percepcję sensoryczną i strategię samostanowienia (Frampton, Connolly, Landa, Shillingsburg 2023). U niektórych osób cechy te mogą być subtelne i ledwo zauważalne, podczas gdy u innych mogą w znacznym stopniu wpływać na codzienne ich funkcjonowanie<sup>6</sup>. W środowisku szkolnym konieczne jest zatem indywidualne podejście oraz tworzenie elastycznego otoczenia, które uwzględnia zróżnicowane potrzeby sensoryczne, poznawcze i społeczne dzieci. Taki model powinien umożliwiać każdemu dziecku rozwój w jego własnym tempie, jednocześnie uwzględniając zarówno jego mocne strony, jak i wyzwania, z którymi się mierzy<sup>7</sup>.

---

wów autyzmu, szczególnie u dziewcząt, kobiet i osób z mniejszości kulturowych, które wcześniej były pomijane.

<sup>6</sup> Na przykład osoby o wysokim nasileniu wrażliwości sensorycznej mogą doświadczać trudności w przebywaniu w głośnych miejscach lub w jasnym oświetleniu, co wymaga od nich opracowania strategii radzenia sobie z tymi wyzwaniami, takich jak unikanie pewnych środowisk lub korzystanie z narzędzi wspierających, jak słuchawki tłumiące dźwięk. W zakresie zdolności poznawczych różnice w przetwarzaniu szczegółowym mogą u jednych prowadzić do wybitnych osiągnięć w analizie danych lub rozwiązywaniu złożonych problemów, podczas gdy u innych mogą powodować trudności w dostrzeganiu szerszego kontekstu czy priorytetyzacji informacji.

<sup>7</sup> Dzieci z większą wrażliwością sensoryczną mogą potrzebować cichych przestrzeni lub modyfikacji w otoczeniu (np. zmniejszenia hałasu), aby mogły skupić się na nauce. Z kolei dzieci z trudnościami w rozumieniu norm społecznych mogą korzystać z dodatkowego wsparcia w za-



Badania nad różnymi formami wsparcia dla osób w spektrum autyzmu przyczyniły się do rozwoju różnorodnych podejść, takich jak: terapia behawioralna, terapia zajęciowa, terapia sensoryczna i wiele innych. Współczesne podejścia terapeutyczne starają się dostosować do indywidualnych potrzeb i preferencji osób w spektrum autyzmu. Pozytywna tożsamość autystyczna postrzegana jest jako czynnik buforujący wpływ cech autystycznych na problemy ze zdrowiem psychicznym<sup>8</sup>. Jak zauważa Mateusz Płatos (2018: 101), samo pojęcie autyzmu

jest więc kategorią pod wieloma względami graniczną, nieostrą i niejasną, efemeryczną i zmienną, i przez to stale odsłaniającą swoją arbitralność i bardziej społeczną niż biologiczną konstrukcję. Krytyczne studia o autyzmie są opowieścią o procesie jego stwarzania, a zarazem symbolicznego osławiania i faktycznego podporządkowywania konkretnych ludzi, którym autyzm przypisywano. Częścią tej opowieści jest eugenika, instytucjonalna przemoc i stygmatyzacja, którym poddawano i poddaje się osoby z autyzmem.

Dlatego zrozumienie spektrum autyzmu, jego kulturowych reprezentacji oraz ich wpływu na integrację społeczną wymaga uwzględnienia jego złożonego i wieloaspektowego charakteru. Obejmuje to zarówno biologiczne podstawy, takie jak różnice neurorozwojowe wpływające na sposób przetwarzania informacji, jak i społeczne konteksty, w tym normy kulturowe, mechanizmy stygmatyzacji oraz stopień akceptacji i wsparcia dla neuroróżnorodności w różnych środowiskach.

Na polskim gruncie ważną rolę w publicznej debacie o autyzmie odgrywają Ewa Furgał i Joanna Ławicka. Łącząc doświadczenie osób w spektrum z działalnością edukacyjną i aktywistyczną, przełamują stereotypy, upowszechniają perspektywę neuroróżnorodności oraz tworzą przestrzeń dla głosu osób autystycznych w dyskursie społecznym i naukowym. Furgał koncentruje się na widzialności dziewcząt i kobiet w spektrum, krytykując męskocentryczność dotychczasowych modeli diagnostycznych i edukacyjnych (Furgał 2022, 2023). Z kolei Ławicka, jako pedagog specjalny, badaczka i prezeska Fundacji Prodeste, rozwija koncepcję pedagogiki empatycznej, promuje ideę neuroróżnorodności i akceptacji, a także opracowała i promuje Stosowaną Analizę Potrzeb – podejście terapeutyczne skoncentrowane na rozpoznawaniu indywidualnych potrzeb

---

kresie rozwijania kompetencji społecznych, np. poprzez pracę z nauczycielem wspomagającym lub specjalne programy edukacyjne.

<sup>8</sup> Osoby w spektrum autyzmu są bardziej narażone na wystąpienie zaburzeń psychicznych, takich jak: lęk, depresja, zaburzenia obsesyjno-kompulsywne (OCD), trudności z regulacją emocji. Wynika to zarówno ze specyficznego sposobu ich funkcjonowania, jak i z czynników zewnętrznych, jak stygmatyzacja czy brak odpowiedniego wsparcia.

osób w spektrum oraz zapewnianiu im wsparcia w kontekście emocjonalnym i społecznym (Ławicka 2019, 2021; Ławicka, Oszczęda 2023).

## STRATEGIE MASKOWANIA W ASD

Opisując doświadczenia osób w spektrum autyzmu, które ukrywają lub starają się łagodzić swoje cechy oraz trudności w funkcjonowaniu społecznym w odpowiedzi na brak akceptacji i stygmatyzację, badacze i badaczki posługują się pojęciem maskowania. W badaniach nad spektrum autyzmu termin ten odnosi się do świadomej lub nieświadomej strategii maskowania autystycznych cech i radzenia sobie z wyzwaniami społecznymi. Maskowanie jest szczególnie często obserwowane u dziewczynek i kobiet, które częściej od mężczyzn stosują tego rodzaju strategię, co może utrudniać postawienie diagnozy. Długotrwałe stosowanie maskowania wiąże się jednak z poważnymi kosztami psychicznymi, takimi jak wypalenie autystyczne, lęk czy depresja<sup>9</sup>.

Wyróżnia się trzy kluczowe wymiary maskowania (zob. Hull i in. 2019; Hull, Petrides, Mandy 2021; Livingston, Shah, Milner, Happé 2020; Moore, Cassidy, Rodgers 2024; Petrolini, Rodríguez-Armendariz, Vicente 2023):

1. **Kompensacja** – obejmuje stosowanie różnorodnych strategii lub zdolności w celu przezwyciężenia lub równoważenia trudności społecznych związanych z neuroodmiennością (np. układanie scenariuszy rozmowy, tworzenie złożonych systemów organizacyjnych, przyswajanie technik uczenia się, tworzenie rutyny)<sup>10</sup>.
2. **Maskowanie** – polega na ukrywaniu cech autystycznych poprzez samokontrolę i hamowanie wrodzonych zachowań (np. ukrywanie powtarzalnej motoryki, naśladowanie zachowań innych, dążenie do zachowania kontaktu

<sup>9</sup> Zjawisko to staje się szczególnie interesujące w kontekście wzrostu społecznej świadomości i akceptacji neuroroznorodności. Kiedy społeczne normy i środowiska zaczynają być bardziej inkluzywne wobec osób w spektrum autyzmu, maskowanie może być stopniowo ograniczane, co pozwala na bardziej autentyczne funkcjonowanie bez obciążenia psychicznego. Tym samym analiza reprezentacji maskowania w tekstach kultury stanowi ważny przyczynek do refleksji nad tym, w jaki sposób społeczeństwo może wspierać osoby w spektrum autyzmu, umożliwiając im pełne uczestnictwo w życiu społecznym, bez konieczności ukrywania swojej tożsamości. Zrozumienie tego mechanizmu ma kluczowe znaczenie dla kształtowania polityki społecznej, edukacji oraz budowania środowisk, w których osoby w spektrum autyzmu mogą funkcjonować w sposób komfortowy i bezpieczny psychicznie (zob. Hendrickx 2018).

<sup>10</sup> W obrębie kompensacji wyróżnia się kompensację: płytką – sztywne, powierzchowne strategię, np. naśladowanie zachowania innych osób; głęboką – generowanie nowych reakcji społecznych w celu poradzenia sobie z trudnościami, np. wykorzystywanie dobrej pamięci w celu omijania trudności (zob. Petrolini i in. 2023).



wzrokowego, naśladowanie mowy ciała, unikanie tematów uważanych za nietypowe, nauka pewnych zachowań z filmów lub obserwacji sytuacji społecznej, w której osoba nie bierze aktywnego udziału).

3. **Asymilacja** – próba całkowitego dostosowania się do społecznych norm i oczekiwań kosztem wyrażania własnej tożsamości czy potrzeb (np. zmuszanie się do interakcji w określonej konwencji itp.).

Dzieci, nastolatki i dorośli w spektrum autyzmu udoskonalają techniki maskowania w różnych sytuacjach, aby usprawnić/poprawić relacje społeczne, zabezpieczyć swoje potrzeby (np. związane z zatrudnieniem) i dostosować się do neurotypowego społeczeństwa. Niektóre z nich są przekonane, że maskowanie pomaga im osiągnąć założone cele, takie jak nawiązanie przyjaźni (Cage, Troxell-Whitman 2019), zwiększenie mobilności społecznej i radzenie sobie z piętnem (Dirth, Branscombe 2018). W przypadku maskowania różne mogą być cele, stopień tzw. sukcesu, stosowane strategie oraz stopień świadomości i wysiłku wkładanego w maskowanie. Niektóre osoby stosują maskowanie w niemal każdej interakcji społecznej, inne zaś tego nie potrafią (nawet jeśli chcą), a jeszcze inne świadomie decydują się tego nie robić (Petrolini i in. 2023).

Większość badaczy i badaczek jest zgodna co do tego, że proces kamuflowania się w ASD wiąże się z negatywnymi skutkami, w tym z pogorszeniem stanu zdrowia psychicznego (Hull i in. 2019)<sup>11</sup>, myślami samobójczymi (Cassidy, Bradley, Shaw, Baron-Cohen 2018) oraz wypaleniem zawodowym (Radtko i in. 2019; Raymaker i in. 2020). Dążenie do neurotypowej ekspresji i jednocześnie ukrywanie naturalnych dla osoby w spektrum autyzmu zachowań (powtarzalne ruchy ciała, stymulacja sensoryczna, w niektórych przypadkach zachowania autoagresywne itp.) to proces wyczerpujący (Bradley, Shaw, Baron-Cohen, Cassidy 2021) i trudny do utrzymania przez dłuższy czas. W wielu przypadkach uniemożliwia poszukiwanie innych dostosowań oraz powoduje utratę tożsamości osobistej (Bargiela, Steward, Mandy 2016). Może się też przyczyniać do błędnej diagnostyki osób dorosłych.

Maskowanie bywa również analizowane w socjologii w kontekście pojęcia *passingu*, czyli zdolności do bycia postrzeganym jako członek jakiejś grupy społecznej (Goffman 1977). Osoby przynależące do mniejszości mogą ukrywać pewne aspekty swojej tożsamości w obawie przed wykluczeniem i napiętnowaniem (Goffman 2005). Aby maskowanie można było uznać za formę *passingu*, musi stanowić integralną część własnej tożsamości (Petrolini i in. 2023). Chociaż osoby nieautystyczne (neurotypowe) także stosują pewne techniki maskowania w sytuacjach społecznych, konsekwencje dla tej grupy społecznej wydają się

<sup>11</sup> Niejasne pozostaje, które wymiary maskowania (kompensacja, kamuflaż, asymilacja) mają najbardziej szkodliwy wpływ na dobrostan osób w spektrum autyzmu.

mniej szkodliwe. Gdy zaś mówimy o osobach nieheteroseksualnych, transpłciowych, niebinarnych lub mających inny niż biały kolor skóry, które jednocześnie znajdują się w spektrum autyzmu, zauważamy, że łączą się w ich przypadku różnorodne, stygmatyzowane cechy tożsamości, co wpływa na stosowanie bardziej złożonych strategii maskowania (Botha, Frost 2018).

W analizie tekstów literackich posłużę się typologią opracowaną przez Meng-Chuan Lai i zespół badaczy/badaczek, która zawiera następującą klasyfikację: osoby, które świadomie dążą do maskowania i skutecznie go stosują; osoby, które próbują celowo się kamuflować, lecz osiągają to tylko częściowo (często z powodu trudności poznawczych); osoby, które nie dążą do maskowania się; osoby, które nie mają świadomości konieczności maskowania (Lai i in. 2021).

### ŚWIADOME MASKOWANIE – SZTUKA ADAPTACJI I JEJ POZYTYWNE SKUTKI

Pierwszym (w chronologii świata przedstawionego) bohaterem *Listowieści*, którego bez wątpienia rozpoznamy jako osobę w spektrum autyzmu, jest Adam Appich. Poznajemy go jako małego chłopca, zafascynowanego przyrodą i kolekcjonującego jej najciekawsze okazy: sowie wypluwki, gniazda wilg, wylinki węży. W kontaktach z rówieśnikami Adam jest łatwowierny i zagubiony. Podobnie jak inne dzieci w spektrum autyzmu, dosyć wcześnie staje się ofiarą prześladowań ze strony rówieśników. W klasie maturalnej chłopak odkrywa psychologię i zostaje przyjęty na ten kierunek studiów. Staranne i dogłębne analizowanie ludzkich zachowań staje się dla niego formą radzenia sobie z trudnościami w kontaktach społecznych. To działanie kompensacyjne, umożliwiające zdobycie stabilnego zatrudnienia i pogłębianie własnych zainteresowań. Adam jest przekonany, że jako jednostki tkwimy w pułapce tożsamości społecznej, ale mimo to sam decyduje się na podążanie konwencjonalną ścieżką akademicką. Dopiero śmierć bliskiej osoby uświadamia mu, że nie jest w stanie dłużej ukrywać swoich przekonań i sposobu myślenia. Angażuje się w sabotaż ekologiczny, będący formą obywatelskiego nieposłuszeństwa. Intensywność doświadczeń aktywistycznych zaczyna go jednak w pewnym momencie przerastać:

Gdzieś ulotniła się jasność, której doznawał przez kilka ostatnich tygodni, a wraz z nią wrażenie, że nagle zbudził się z lunatycznego snu, pewność, że świat ukradziono, a atmosferę zaśmiecono dla najbardziej krótkofalowego zysku, przekonanie, że musi dołożyć wszelkich starań, aby uchronić najcudowniejsze stworzenia na świecie. Wszystko to opuszcza Adama i zostaje tylko obłędne poczucie, że on sam godzi w podwaliny ludzkiego istnienia. Posiadanie i panowanie: nic prócz nich się

nie liczy. Ziemi nie przestanie się spieniężać, dopóki każde drzewo nie będzie rośło w równym z innymi rzędzie, siedem kontynentów nie stanie się własnością trzech osób, a każdy duży organizm nie będzie hodowany na rzeź. (Powers 2021: 431)

Kognitywne zdolności Adama doprowadziły go do efektywnego maskowania, ale koszt osobisty, jaki poniósł, był wysoki. Cytowany fragment opisuje doświadczenie określane jako *shutdown* (Price 2023) – reakcję osób w spektrum autyzmu na przeciążenie sensoryczne, emocjonalne lub społeczne, która prowadzi do tymczasowego wycofania się z otoczenia i ograniczenia interakcji z innymi ludźmi. Bohater czuje się przytłoczony i zdezorientowany, w efekcie czego wycofuje się z życia rodzinnego i zawodowego.

Mimi Ma, kolejna bohaterka *Listowieści*, to córka emigranta z Chin, która radzi sobie z życiowymi wyzwaniem i silną potrzebą nieustannej stymulacji poprzez oddawanie się nowym pasjom: „Wciąga ją bieganie, wycieczki i jazda na rowerze. Wciąga ją taniec towarzyski, a później jazzowy i wreszcie salsa (...). Wciąga ją obserwowanie ptaków i niebawem udaje jej się zaliczyć sto trzydzieści podpatrzonych gatunków” (Powers 2021: 225). Dzięki swojej determinacji i wszechstronności szybko robi karierę, a następnie angażuje się w działalność aktywistyczną na rzecz przeciwdziałania zmianom klimatycznym. Mimi Ma jest jedną z tych osób w spektrum autyzmu, które z powodzeniem zmieniają zawody i tożsamości. Umiejętnie wykorzystuje maskowanie jako formę eksploracji swojej autystycznej tożsamości, co pozwala jej na dostosowywanie się do różnych ról i środowisk. Jej zdolność do adaptacji i elastyczność nie tylko wspierają jej rozwój zawodowy, lecz także umożliwiają głębsze zrozumienie samej siebie i otaczającego ją świata. Poprzez zaangażowanie w różnorodne aktywności Mimi Ma nie tylko znajduje ujście dla swojej energii, ale również rozwija swoje umiejętności społeczne i emocjonalne. Potrzeba ciągłej stymulacji może być interpretowana jako sposób radzenia sobie z wyzwaniami wynikającymi z funkcjonowania w spektrum autyzmu.

#### ŚWIADOME, LECZ NIESKUTECZNE MASKOWANIE, CZYLI WYZWANIA I OGRANICZENIA ADAPTACJI

Neelay Mehta, kolejny bohater *Listowieści*, to syn emigrantów z Indii, którzy trafili do Stanów Zjednoczonych w czasach przyspieszonego rozwoju technologicznego, czyli w latach 60. i 70. XX wieku. Ojciec, informatyk, podzielił się z synem pasją do komputerów. Dziecko od najmłodszych lat miało trudności w nawiązywaniu kontaktów z rówieśnikami i całe dnie spędzało na komputerowym programowaniu alternatywnych światów. Aby przetrwać w szkole, Neelay stosował złożone techniki maskowania:

Uczy się rozmaitych haseł, od których zależy przetrwanie: sławnych powiedzonek z niezliczonych sitcomów, podstępnie chwytyanych melodyjek z radia, biografii piętnastoletnich seksownych gwiazdek, których wdzięki mają go rzekomo zbijać z nóg (...). Za kilka lat u takiego chłopca jak Neelay stwierdzono by zespół Aspergera. (tamże: 123)

W maskowaniu pomaga mu ojciec – przekonany, że osoby z doświadczeniem migracji nie powinny wyróżniać się w tłumie, bo naraża je to na piętno wykluczenia społecznego.

Jako dorosły mężczyzna Neelay, sparaliżowany w wyniku wypadku, świadomie izoluje się od ludzi, poświęcając się pasji rozwijanej od dzieciństwa – programowaniu. Doświadcza trudności z identyfikacją uczucia głodu, co może wynikać z różnych czynników związanych z samą neurobiologią ASD. W pewnym momencie mężczyzna całkowicie rezygnuje z kompensacji; nie dąży już do asymilacji, tylko ukrywa swoje istnienie poprzez zanurzanie się w rzeczywistości alternatywnej. W ten sposób przez większość swojego życia ukrywa swoje funkcjonowanie w spektrum autyzmu, niepełnosprawność ruchową i pochodzenie: „Reinkarnacje się powiela pod postacią przedstawicieli wszelkich ras ludzkich, płci, karnacji i wyznań religijnych” (tamże: 121).

W końcu Neelay dochodzi do przekonania, że świat znajduje się w stanie kryzysu i osoby „przystosowane, uspołecznione, panujące nad uczuciami” (tamże: 123) nie będą go w stanie z niego wyprowadzić. Wymaga to nowego podejścia do relacji społecznych, które uwolni je od destrukcyjnej gry o władzę i pieniądze. Do jego realizacji angażuje zespół programistów. Nowy projekt Neelaya wymyka mu się jednak spod kontroli, ponieważ brakuje odpowiedzialnej społeczności, z którą mógłby współpracować na rzecz zmiany. Gra komputerowa, która służyła mu do maskowania, staje się autonomicznym symulakrum (Baudrillard 2005). Okazuje się fałszywą reprezentacją złożonej rzeczywistości, która wielu graczom zastępuje realne obiekty, symbole i wartości, ale nie wnosi zmian do świata offline. Powers wydaje się sugerować, że sama ideologia kapitalistyczna też jest rodzajem symulakrum, zbudowanym z fałszywych obrazów sukcesu, szczęścia i bogactwa. W swoich powieściach amerykański pisarz snuje zatem opowieść o ekonomii rynkowej, która przyczynia się do wypierania autentycznych wartości, takich jak solidarność społeczna czy troska o środowisko naturalne, a także do zastępowania ich dążeniem do nieograniczonego wzrostu i zysku.

W tym sensie porzucenie maskowania w spektrum autyzmu jest jednym z elementów demaskowania kapitalizmu, czyli ujawniania jego ukrytych mechanizmów, nierówności i konsekwencji społecznych, które mogą być pomijane lub zniekształcane w oficjalnych dyskursach.

ODMOWA MASKOWANIA – AUTENTYCZNOŚĆ W OBLICZU  
OCZEKIWAŃ SPOŁECZNYCH

Patricia Westerford, kolejna bohaterka *Listowiesci*, to ekspertka w dziedzinie botaniki. Podobnie jak ojciec „nie bardzo radzi sobie z gatunkiem *Homo sapiens*” (Powers 2021: 145), więc chroni się w świecie przyrody. W okresie dojrzewania nastolatka uświadamia sobie, że nie chce realizować norm narzucanych płci żeńskiej oraz świadomie odmawia maskowania swoich potrzeb (np. dotyczących wygodnego ubioru czy podążania za specyficznymi zainteresowaniami). Reakcja otoczenia na zachowanie Patricii to przykład stygmatyzacji osób w spektrum autyzmu oraz przemocy rówieśniczej:

Kpią z jej pilności i śmieją się z tego, że jest taka oddana swojemu powołaniu. Każą jej słuchać Elvisa. Wbijają ją w obcisłe sukienki bez rękawów i tapirują jej włosy. Przezywają Królową Chlorofilu. Nie należy do stada. Czasem słuch ją zawodzi, a nawet jeśli nie, to słowa koleżanek nie zawsze brzmią zrozumiale. (tamże: 152)

Po ukończeniu szkoły średniej kobieta rozpoczyna studia doktoranckie i karierę naukową, która rozwija się do momentu, kiedy ukazuje się jej artykuł promujący tezę, że drzewa są istotami społecznymi i komunikują się ze sobą poprzez wysyłanie sygnałów zapachowych. Tekst jest szeroko krytykowany i pogłębia stygmatyzację doświadczaną przez kobietę. Patricia zaczyna więc stosować techniki maskowania – w korespondencji mailowej używa inicjałów zamiast pełnego imienia, aby uniknąć seksizmu, a także dostosowuje się do norm środowiskowych. Maskowanie wpływa na pogorszenie jej samopoczucia psychicznego. „Pod wpływem cudzych wyobrażeń gotowa byłam umrzeć najbardziej męczeńską śmiercią” – uświadamia sobie (tamże: 163) i podejmuje decyzję podążania za swoimi pasjami. Zamieszkuje w lesie i poznaje grupę przyrodników, z którymi dzieli zainteresowania i – co bardzo ważne dla osoby w spektrum autyzmu – nie musi uprawiać small talku<sup>12</sup>. Znajduje też partnera, który rozumie jej potrzeby. Odmowa maskowania okazuje się dla niej ratunkiem.

Kolejną bohaterką świata wykreowanego przez Powersa, która decyduje się na taki krok, jest Olivia Vandergriff. Poznajemy ją jako studentkę matematyki ubezpieczeniowej, która odreagowuje trudności społeczne poprzez nadużywanie alkoholu, narkotyków i podejmowanie ryzykownych zachowań seksualnych.

<sup>12</sup> Small talk wymaga umiejętności inicjowania tematów rozmowy i płynnego przechodzenia między nimi. Osoby z ASD mogą mieć trudności w tym obszarze, co sprawia, że prowadzenie small talku jest dla nich wyzwaniem.

Nadmiar bodźców zagłusza transową muzyką. Pewnego dnia zostaje porażona prądem i – w wyniku traumatycznego zdarzenia (zatrzymania krążenia i udanej akcji reanimacyjnej) – postanawia zmienić swoje życie. Angażuje się w ruch ekologiczny lat 90., otwiera się na kontakt z przyrodą, organizuje akcje protestacyjne przeciwko przemysłowym wycinkom lasów. Ginie tragicznie podczas akcji protestacyjnej, trudno więc ocenić konsekwencje psychologiczne przyjętej przez nią strategii.

Nonkonformizm to również cecha Robina, dziewięcioletniego bohatera powieści *Zadziwienie* (2023). Narrator i ojciec Robba dokłada wszelkich starań, aby chłopiec realizował obowiązek szkolny. Nie jest to jednak łatwe, ponieważ dziecko ma trudności w komunikacji z rówieśnikami, nadmiarowo reaguje na głośne dźwięki, namiętnie kolekcjonuje karty i układa je w porządku numerycznym, cytuje dialogi z filmów, ma trudności z zasypianiem, w ekscytacji macha rękami, a sprowokowany – bywa agresywny w stosunku do rówieśników i przeważnie bawi się sam, godzinami realizując wymyślone przez siebie projekty. Jednym słowem, stanowi „klasyczny”, podręcznikowy przykład chłopca w spektrum autyzmu. Robb bardzo głęboko przeżywa zjawisko wymierania gatunków, które świadczy o zaburzeniu równowagi ekosystemu oraz o niekorzystnych zmianach w środowisku naturalnym. Nie potrafi maskować ASD, stosuje więc różnorodne strategie kompensacji: przekonuje ojca do nauczania domowego, organizuje akcje protestacyjne i zbiórki na rzecz organizacji ekologicznych. W końcu zaczyna doświadczać depresji klimatycznej (inaczej lęku ekologicznego), czyli stanu przeciążenia i poważnego obniżenia nastroju, powodowanego świadomością nadchodzącej katastrofy (Glenza 2024; Karaczun, Michalak, Łuszczki, Okulus, Patalong 2021; Vergunst i in. 2024). To zjawisko, które staje się coraz bardziej powszechne wśród młodego pokolenia i przejawia się uczuciem bezradności, strachu, smutku, lęku czy poczuciem zagrożenia. Osoby w spektrum autyzmu mogą bardziej intensywnie reagować na bodźce związane ze zmianami środowiskowymi, a więc wcześniej doświadczać silnego stresu i niepokoju, gorzej reagować na zmiany w otoczeniu, ujawniać szczególnie wrażliwość na cierpienie innych istot oraz na szkody w środowisku naturalnym.

Szczególnie ciekawa w powieści *Zadziwienie* jest – oprócz opisu sytuacji dziecka i nastolatka w spektrum autyzmu – możliwość wglądu w rodzinny ekosystem. Ojciec Robina posiada podobne cechy co jego syn, ale stosuje asymilację. Poszukuje też skutecznej terapii dla swojego dziecka i decyduje się na eksperymentalną terapię metodą neurofeedbacku, która obejmuje pomiar aktywności mózgu, identyfikację wzorców jego aktywności, trening w celu osiągnięcia pożądanego stanu i naukę samoregulacji<sup>13</sup>. Chłopiec zaczyna czuć się coraz lepiej,

<sup>13</sup> Neurofeedback to metoda terapeutyczna oparta na rejestrowaniu i analizie aktywności mózgu (najczęściej EEG) oraz dostarczaniu pacjentowi informacji zwrotnej, która umożliwia



ale program zostaje zawieszony z powodu decyzji polityków. Powers pokazuje nam w ten sposób, jak ingerowanie w procesy naukowe, polaryzacja i koniunkturalizm polityczny opóźniają postęp naukowy i badania nad interwencjami wspomagającymi, doprowadzając do kolejnych kryzysów, zarówno globalnych, jak i rodzinnych. Chłopiec w spektrum autyzmu, który odmawia maskowania, ale próbuje wykorzystać swój potencjał na rzecz społeczeństwa, zostaje całkowicie pozbawiony wsparcia instytucjonalnego.

#### ARCHETYPY INNOWATORÓW I WIZJONERÓW A LUKI W REPREZENTACJI

Postać Neelaya Mehty z *Listowieści* może być inspirowana różnorodnymi postaciami i trendami technologicznymi, które odegrały kluczową rolę w rozwoju przemysłu komputerowego, szczególnie w Dolinie Krzemowej w drugiej połowie XX wieku. Przykładami mogą być Satya Nadella (Wikipedia 2025a) czy Sundar Pichai (Wikipedia 2025b). Neelay staje się symbolicznym uosobieniem innowatorów myślących niestandardowo i wykraczających poza społeczne normy. Jest archetypem samotnego geniusza i wizjonera, który cierpi z powodu izolacji społecznej.

Z kolei Patricia z *Listowieści* może być wzorowana na naukowczyniach i badaczkach, które poświęciły swoje życie badaniom przyrodniczym i nie bały się stawiać odważnych hipotez, mimo że często spotykały się z ostrą krytyką ze strony środowisk naukowych i społecznych. Przykładowo Suzanne Simard, kanadyjska badaczka leśnictwa, zyskała rozgłos dzięki badaniom nad „sieciami leśnymi” – teorią zakładającą, że drzewa komunikują się za pomocą podziemnych sieci grzybni (Wikipedia 2025c). Chociaż początkowo jej odkrycia były krytykowane, z czasem znalazły naukowe potwierdzenie. Powers kreuje Patricię jako symbol osoby, która pomimo przeciwności i społecznych barier konsekwentnie podąża za swoją pasją.

W powieści *Zadziwienie* Powers poprzez kreację chłopca w spektrum autyzmu uruchamia kilka istotnych dyskursów, obejmujących zarówno indywidualne doświadczenia, jak i szersze problemy społeczne i środowiskowe. Robin, choć przedstawiony jako „klasyczny” przykład dziecka w ASD, nie zostaje

---

uczenie się samoregulacji funkcji neuronalnych. W kontekście spektrum autyzmu stosowana jest eksperymentalnie, m.in. w celu poprawy uwagi, regulacji emocji i funkcjonowania społecznego. Badania pilotażowe wskazują na pewne korzyści, ale dowody empiryczne pozostają ograniczone z powodu małych prób, braku randomizowanych grup kontrolnych i niejednorodnych protokołów, co sprawia, że metoda ta nie jest rekomendowana jako standardowa interwencja terapeutyczna (por. Coben, Linden, Myers 2010; Holtmann i in. 2011).

zredukowany do swojej diagnozy. Powers pokazuje, że jego wrażliwość, pasje (np. troska o środowisko) i trudności są zarówno wyzwaniem, jak i cennymi zasobami. Jego zmagania z tradycyjnym systemem edukacji otwierają dyskusję na temat tego, jak niedostosowane są szkoły i społeczeństwo do potrzeb dzieci o różnorodnych zdolnościach i wyzwaniach. Pomimo wysiłków ojca, system nie potrafił odpowiednio wesprzeć chłopca, co odbiło się na jego zdrowiu psychicznym. Powers w ten sposób dołącza do debaty na temat potrzeby inkluzywności oraz indywidualizacji podejścia edukacyjnego. Robin reprezentuje również głos młodego pokolenia, coraz częściej zmagającego się z depresją klimatyczną. Pisarz ukazuje Robina jako wyjątkowo wrażliwego na cierpienie innych istot oraz szkody wyrządzane środowisku, co czyni go symbolem nadziei na nowe, bardziej empatyczne podejście do natury i globalnych ekosystemów.

Można więc zaryzykować tezę, że Powers w swoich powieściach, takich jak *Listowieść* czy *Zadziwienie*, mistrzowsko wykorzystuje zabiegi alegoryzacji, archetypizacji i personifikacji dyskursów społecznych. Jego postaci są nośnikami uniwersalnych idei, archetypów i problemów, które angażują czytelników/czytelniczki na poziomie symbolicznym i filozoficznym. Powieści są adresowane do szerokiego kręgu odbiorców, szczególnie zaś do tych osób, które poszukują literatury łączącej głęboką refleksję nad współczesnym światem z uniwersalnymi pytaniami o kondycję człowieka i jego relacje z naturą. Są to książki, które przemówią i do osób zaangażowanych w ochronę środowiska, i do czytelników/czytelniczek zainteresowanych psychologią, socjologią czy technologią. Jednocześnie ukazują specyfikę funkcjonowania osób w spektrum autyzmu bez trywializujących uproszczeń.

Interesujący pozostaje fakt, że w powieściach Powersa występują prawie wyłącznie takie osoby w spektrum autyzmu, które stosują świadome maskowanie. Nie ma tu postaci, które – np. ze względu na autyzm sprzężony z niepełnosprawnością intelektualną – nie stosowałyby tej strategii. To w jakimś sensie istotna luka w kulturowej reprezentacji osób w spektrum autyzmu.

### IMPLIKACJE EDUKACYJNE

Powieści Powersa oferują wiele możliwości wykorzystania w edukacji szkolnej, szczególnie w zakresie przedmiotów humanistycznych. Mimo że w niniejszym artykule skoncentrowałam się na analizie reprezentacji jednego szczególnego mechanizmu, jakim jest maskowanie obecne u osób w spektrum autyzmu, zakładam, że fragmenty tych tekstów można poddać wnikliwej analizie na etapie klas IV–VIII szkoły podstawowej i I–IV szkoły średniej w celu rozwijania świadomości ekologicznej, empatii i krytycznego myślenia.

Na tych etapach edukacji uczniowie i uczennice kształtują swoje postawy wobec świata, a wątki ekologiczne i społeczne zawarte w powieściach Powersa uczą empatii, odpowiedzialności za środowisko i zaangażowania społecznego. Robin z *Zadziwienia* i Patricia z *Listowieści* mogą posłużyć jako przykłady postaci, które walczą o takie wartości jak prawda, dobro i piękno. Postać Robina otwiera możliwość rozmowy o neuroatypowości, wrażliwości i potrzebach osób w spektrum autyzmu, a także o wyzwaniach, przed którymi stoi system edukacyjny. Bogate w symbole i metafory teksty Powersa, takie jak ukazanie drzew jako istot społecznych czy technologii jako pułapki alienacji, pozwalają uczniom ćwiczyć myślenie abstrakcyjne. Oba teksty można również interpretować jako współczesny dialog z tradycją literacką, w tym z romantycznym motywem harmonii człowieka z naturą czy pytaniami o postęp i jego granice, znanymi z twórczości pozytywistów. Ponieważ te powieści nie należą do kanonu lektur szkolnych, ich wykorzystanie zależy od inicjatywy nauczyciela/nauczycielki, który/a może sięgnąć po fragmenty tekstów jako uzupełnienie lekcji związanych z takimi tematami jak: kryzys klimatyczny, złożoność relacji człowieka z naturą, wpływ technologii na społeczeństwo.

Sama lektura powieści Powersa może być przyczynkiem do szerszej dyskusji o tym, jak kreować środowisko edukacyjne, by było dostępne dla dzieci i młodzieży o różnych potrzebach.

## ZAKOŃCZENIE

W artykule omówiłam zjawisko maskowania stosowanego przez osoby w spektrum autyzmu oraz jego literacką reprezentację w dwóch powieściach Powersa – *Listowieść* i *Zadziwienie*. Maskowanie zdefiniowałam jako strategię świadomego lub nieświadomego dostosowywania zachowań, reakcji emocjonalnych i sposobów komunikacji do norm społecznych w celu uniknięcia wykluczenia, stygmatyzacji lub negatywnej oceny. Wyróżniłam trzy kluczowe wymiary maskowania: kompensację (stosowanie strategii radzenia sobie z trudnościami społecznymi), kamuflaż (ukrywanie cech autystycznych poprzez samokontrolę i naśladowanie neurotypowych zachowań) oraz asymilację (próba całkowitego dostosowania się do norm społecznych kosztem własnej tożsamości). Zwróciłam uwagę, że chociaż maskowanie może pomagać w budowaniu relacji społecznych, to często też prowadzi do negatywnych skutków, takich jak: chroniczny stres, lęk, depresja, wypalenie autystyczne, utrata autentyczności. Moja analiza obejmuje relacje między strategiami maskowania, tożsamością bohaterów i ich interakcjami społecznymi, a także skutki psychologiczne i społeczne stosowania tych strategii.

W powieściach Powersa maskowanie jest nie tylko osobistą strategią bohaterów, lecz także narzędziem krytyki społecznych norm i mechanizmów wykluczenia. Postaci takie jak Neelay Mehta, Patricia Westerford czy Robin są przedstawione jako osoby w spektrum autyzmu, które w różny sposób stosują maskowanie lub odmawiają jego stosowania, co prowadzi do konsekwencji zarówno pozytywnych, jak i negatywnych. Neelay Mehta, bohater *Listowieści*, od dziecka stosuje złożone techniki maskowania, takie jak naśladowanie zachowań rówieśników i używanie popkulturowych fraz, aby uniknąć wykluczenia. Jako dorosły mężczyzna, po wypadku, który uczynił go niepełnosprawnym, izoluje się od ludzi i zanurza w programowaniu, rezygnując z maskowania. Jego historia ukazuje krytykę kapitalizmu jako systemu tworzenia iluzorycznych rzeczywistości odrywających ludzi od prawdziwych wartości. Patricia Westerford, botaniczka z *Listowieści*, również doświadcza stygmatyzacji z powodu swojej odmienności i niezgodności z normami społecznymi. Jej odmowa maskowania i zamieszkanie w lesie stają się dla niej formą ocalenia i realizacji pasji. Robin z *Zadziwienia* to dziesięcioletek, który nie potrafi maskować swoich cech autystycznych, ale stosuje kompensację, np. angażując się w działania ekologiczne. Powers ukazuje go jako symbol wrażliwości i nadziei, jednocześnie zwracając uwagę na niedostosowanie systemu edukacji do potrzeb dzieci w spektrum autyzmu.

W artykule podkreśliłam również znaczenie literatury w budowaniu zrozumienia dla neuroróżnorodności. Analiza strategii maskowania w powieściach Powersa pozwala lepiej zrozumieć potrzeby osób w spektrum autyzmu oraz wpływ społecznych oczekiwań na ich funkcjonowanie. Ponadto pokazuje potencjał literatury jako narzędzia kształtowania empatii i refleksji nad wyzwaniem współczesnego świata, takimi jak kryzys klimatyczny i nierówności społeczne. Powieści Powersa oferują unikalne spojrzenie na złożoność strategii maskowania i ich wpływ na zdrowie psychiczne, tożsamość i relacje społeczne bohaterów, co czyni je istotnym materiałem dla analizy literackiej i edukacyjnej. Wnioski z analizy mogą być przydatne w opracowywaniu bardziej inkluzyjnych praktyk edukacyjnych i społecznych, wspierających osoby w spektrum autyzmu w ich codziennym funkcjonowaniu i rozwoju.

## BIBLIOGRAFIA

- American Psychiatric Association (2022). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. 5<sup>th</sup> ed., text rev. DSM-5-TR. Arlington: APA.
- Bargiela, S., Steward, R., Mandy, W. (2016). The Experiences of Late-Diagnosed Women with Autism Spectrum Conditions: An Investigation of the Female Autism Phenotype. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 46(10), 3281–3294. DOI: 10.1007/s10803-016-2872-8.
- Baudrillard, J. (2005). *Symulakry i symulacja*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Botha, M., Frost, D.M. (2018). Extending the Minority Stress Model to Understand Mental Health Problems Experienced by the Autistic Population. *Society and Mental Health*, 10(1), 20–34. DOI: 10.1177/2156869318804297.
- Bradley, L., Shaw, R., Baron-Cohen, S., Cassidy, S. (2021). Autistic Adults' Experiences of Camouflaging and Its Perceived Impact on Mental Health. *Autism in Adulthood*, 3(4), 320–329. DOI: 10.1089/aut.2020.0071.
- Cage, E., Troxell-Whitman, Z. (2019). Understanding the Reasons, Contexts and Costs of Camouflaging for Autistic Adults. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 49(5), 1899–1911. DOI: 10.1007/s10803-018-03878-x.
- Cassidy, S., Bradley, L., Shaw, R., Baron-Cohen, S. (2018). Risk Markers for Suicidality in Autistic Adults. *Molecular Autism*, 9, 1–14. DOI: 10.1186/s13229-018-0226-4.
- Coben, R., Linden, M., Myers, T.E. (2010). Neurofeedback for Autistic Spectrum Disorder: A Review of the Literature. *Applied Psychophysiology and Biofeedback*, 35(1), 83–105. DOI: 10.1007/s10484-009-9117-y.
- Dell'Osso, L., Toschi, D., Carpita, B., Amatori, G. (2024). Female Autism: Grunya Sukhareva's Pioneering Description Reinterpreted in Light of DSM-5-TR and the Concept of Camouflaging. *Italian Journal of Psychiatry*, 10(1), 1–3. DOI: 10.36180/2421-4469-2024-1.
- Dirth, T.P., Branscombe, N.R. (2018). The Social Identity Approach to Disability: Bridging Disability Studies and Psychological Science. *Psychological Bulletin*, 144(12), 1300–1324. DOI: 10.1037/bul0000156.
- Frampton, S.E., Connolly, S.C., Landa, R.K., Shillingsburg, M.A. (2023). Autism Spectrum Disorder. W: H.S. Friedman, C.H. Markey (Eds.), *Encyclopedia of Mental Health* (s. 164–174). New York: Academic Press. DOI: 10.1016/B978-0-323-91497-0.00101-6.
- Furgał, E. (2022). *Dziewczyna w spektrum*. Warszawa: Biała Plama.
- Furgał, E. (2023). *Autentyczna w spektrum. Jak odnalazłam siebie w spektrum autyzmu*. Warszawa: Buchmann.
- Glenza, J. (2024). *Overwhelming Majority of Young Americans Worry about Climate Crisis*. <https://www.theguardian.com/environment/2024/oct/17/young-americans-climate-change>
- Goffman, E. (1977). *Człowiek w teatrze życia codziennego*. Warszawa: PIW.
- Goffman, E. (2005). *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*. Gdańsk: GWP.
- Hendrickx, S. (2018). *Kobiety i dziewczyny ze spektrum autyzmu. Od wczesnego dzieciństwa do późnej starości*. Kraków: Wydawnictwo UJ.

- Holtmann, M., Steiner, S., Hohmann, S., Poustka, L., Banaschewski, T., Bölte, S. (2011). Neurofeedback in Autism Spectrum Disorders. *Developmental Medicine and Child Neurology*, 53(11), 986–993. DOI: 10.1111/j.1469-8749.2011.04043.x.
- Hull, L., Mandy, W., Meng-Chuan, L., Baron-Cohen, S., Allison, C., Smith, P., Petrides, K.V. (2019). Development and Validation of the Camouflaging Autistic Traits Questionnaire (CATQ). *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 49(3), 819–833. DOI: 10.1007/s10803-018-3792-6.
- Hull, L., Petrides, K.V., Mandy, W. (2021). Cognitive Predictors of Self-Reported Camouflaging in Autistic Adolescents. *Autism Research*, 14(3), 523–532. DOI: 10.1002/aur.2407.
- Karaczun, Z., Michalak, W., Łuszczki, K., Okulus, A., Patalong, M. (2021). *Wpływ zmiany klimatu na zdrowie dzieci*. Warszawa: Polski Klub Ekologiczny Okręg Mazowiecki.
- Lai, M.-C., Hull, L., Mandy, W., Chakrabarti, B., Wu Nordahl, C., Lombardo, M.V., Ameis, S.H., Szatmari, P., Baron-Cohen, S., Happé, F., Livingston, L.A. (2021). Commentary: 'Camouflaging' in Autistic People – Reflection on Fombonne (2020). *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 62(8), 1037–1041. DOI: 10.1111/jcpp.13344.
- Livingston, L.A., Shah, P., Milner, V., Happé, F. (2020). Quantifying Compensatory Strategies in Adults With and Without Diagnosed Autism. *Molecular Autism*, 11. DOI: 10.1186/s13229-019-0308-y.
- Ławicka, J. (2019). *Człowiek w spektrum autyzmu. Podręcznik pedagogiki empatycznej*. Opole: Fundacja Prodeste.
- Ławicka, J. (2021). *Jarżmo. Spektrum przemocy*. Opole: Fundacja Prodeste.
- Ławicka, J., Oszczyda, A. (2023). *Spektrum autyzmu i Stosowana Analiza Potrzeb*. Opole: Fundacja Prodeste.
- Moore, H.L., Cassidy, S., Rodgers, J. (2024). Exploring the Mediating Effect of Camouflaging and the Moderating Effect of Autistic Identity on the Relationship between Autistic Traits and Mental Wellbeing. *Autism Research*, vol. 17(7), 1391–1406. DOI: 10.1002/aur.3073.
- Morton, A.G., Dawson, M., Motttron, L. (2006). Autism: Common, Heritable, but Not Harmful. *Behavioral and Brain Sciences*, 29(4), 413–414. DOI: 10.1017/S0140525X06319097.
- Nerenberg, J. (2022). *Neuroróżnorodne. Jak żyć w świecie nie na naszą miarę*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Petrolini, V., Rodríguez-Armendariz, E., Vicente, A. (2023). Autistic Camouflaging Across the Spectrum. *New Ideas in Psychology*, 68. DOI: 10.1016/j.newideapsych.2022.100992.
- Płatos, M. (2018). Autyzm odcieleśniony. Historia społecznego konstruowania autyzmu jako choroby, zaburzenia i niepełnosprawności. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Cultura*, 10(1), 100–112. DOI: 10.24917/20837275.10.1.8.
- Powers, R. (2021). *Listowieść*. Warszawa: WAB.
- Powers, R. (2023). *Zadziwienie*. Warszawa: WAB.
- Price, D. (2023). *Autyzm bez maski. Nieznane oblicza neuroróżnorodności*. Warszawa: Biła Plama.
- Radtke, M., Wiecekorekova, D., Normann, C., Humpolicek, P., Brakemeier, E.-L., Bubl, E., Tebartz van Elst, L., Riedel, A. (2019). Exploring Autistic Traits in Adults with



- Chronic Depression: A Clinical Study. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 65, 34–45. DOI: 10.1016/j.rasd.2019.04.006.
- Raymaker, D.M., Teo, A.R., Steckler, N.A., Lentz, B., Scharer, M., Santos, A.D., Kapp, S.K., Hunter, M., Joyce, A., Nicolaidis, C. (2020). “Having All of Your Internal Resources Exhausted Beyond Measure and Being Left with No Clean-Up Crew”: Defining Autistic Burnout. *Autism in Adulthood*, 2(2), 1–12. DOI: 10.1089/aut.2019.0079.
- Vergunst, F., Prentice, C.M., Orri, M., Berry, H.L., Berry, H.L., Paquin, V., Vitaro, F., Tremblay, R., Côté, S.M., Geoffroy, M.-C. (2024). Association of Youth Climate Change Worry with Present and Past Mental Health Symptoms: A Longitudinal Population-Based Study. *Climatic Change*, 177. DOI: 10.1007/s10584-024-03807-1.
- Wikipedia (2025a). *Satya Nadella*. [https://pl.wikipedia.org/wiki/Satya\\_Nadella](https://pl.wikipedia.org/wiki/Satya_Nadella)
- Wikipedia (2025b). *Sundar Pichai*. [https://pl.wikipedia.org/wiki/Sundar\\_Pichai](https://pl.wikipedia.org/wiki/Sundar_Pichai)
- Wikipedia (2025c). *Suzanne Simard*. [https://pl.wikipedia.org/wiki/Suzanne\\_Simard](https://pl.wikipedia.org/wiki/Suzanne_Simard)

